

A Batthyány befogatását és kivégeztetését megírni, a történelem feladata. Én csak két dolgot említek, melyek a történetírónak annak idején részint tájékozásul a Batthyány jellemének megítélésében, részint történelmi adatul szolgálhatnak.

Voltak gaz kegyvadászok, vagy ostoba szájhősök, kik Batthyáynak azon kísérletét, hogy önmagának nyaküterét elmentsze, gyávaásgnak nevezték. Nem annyit teszen-e ez, mintha mondanák, hogy az, aki önmagát akarja kivégezni azért teszi, mert fél a kivégeztetéstől? Aki csak egyszer pillanthatott a Batthyány jellemében s lelkületébe, azonnal tisztában volt önmagával az ok iránt, melynek azon kísérlet logikai okozata volt. Nyolc század lefolyta alatt Magyarországon csak a nemtelent, s a legközönségesebb zsványt ítélték akasztófára; a nemes ember halálbüntetése a pallos volt. Nyolc század után először egy nyolc százados nemes családnak, melynek, büszkeségét nem csak a születés ősi lénye tette közmondásossá, hanem azon magasztos tudat is, hogy a Batthyányak között soha sem volt hazaáruló, s most ezen századok dicsőségében gazdag családnak egyik legmagasztosabb jellemű ivadékát, Magyarországnak törvényes királya által kinevezett törvényes miniszterelnökét akasztófára ítéli egy önkénytes formák között eljáró idegen vérbíróság! És ítéli őtet legegőbb ezen halálnemre, mely akkor becstelenné tartatott, de amelyet azután egy Perényi, Csányi, Szacsvey és a tábornokok épp úgy szentesítettek, mint hajdan Krisztus a keresztfát.

Természetes, s lélektanilag nem is lehetett másként, minthogy a Batthyány (!) határtalanul, s nemesen büszke lelkét ezen új és meggyalázó ítélet megragadta, fellázította, s hogy nem tudván kibékülni, vagy elfogadni azon eszmét, hogy az ő martirhalála minden halálnemet megnemesít, készebb volt önmagának adni a halált, mintsem elfogadja azt oly nemben, melyet ő becstelenné tartott. A Batthyány hős lelke nem a haláltól félt, hanem lelkének, jellemének elem-része, büszkesége undorodott az akasztófától. Megcáfolhatatlanul bizonyította be ezt azután, midőn, nyakán ejtett sebe miatt a kötél általi kivégeztetés föbelövetésre változtatván, oly nyugodtan, oly nemes bátorsággal ment a vesztőhelyre, melynél több s férfiasabb bátorságot annyi áldozat között, mely legyilkoltatott, egy sem tanúsított. Én ismertem Batthyányt; láttam életének egy pár válságos percében, s tudom, hogy a bátorság inkább hibája, mint hiánya volt lelkének.

A másik dolgot, amit följegyezni akarok, ifjabb Pázmány Dénes elnök-társam beszélt el nekem, kivel azt a Batthyány auditora, Laiczendorf maga, ki Pázmálynak régi ismerőse volt, közölte. Laiczendorf Batthyáynőtől ötezer pengő forintot kapott készpénzben, s tizezret ígértetben azon esetre, ha férjít, kinek ügyét ő vitte, megmenti. Laiczendorf meg akarta érdemelni az ígért tizezret is, s Batthyányi elleni vádiratát úgy motiválta, hogy leletlen ötöt halálra ítélni, nem lévén arra elegendő ok. S ezen ilyként motivált okirat Bécsbe küldetett. Laiczendorf tökéletesen hitte, hogy Batthyányi mentve van. Ekkor lejött Bécsből a vádirat, azon meghagyással, hogy némely pontjai újból s bővebben vizsgál-tassanak meg Laiczendorf által, ki egyszersmind Sófia főherceg-asszonytól egy sajátkezű levelet kapott, melyben ezen fúria parancsolja Laiczendorfnak, hogy az ítéletet halálra változtassa, biztosítván őtet, egyszersmind, hogy az nem fog végrehajtani, mert a császár, az ő fia, meg akar kegyelmezni Batthyáynak; de hogy halálra ítéltetése multhatatlanul szükséges, mások elrettentése végett. Laiczendorf sokáig habozott, de részint félve Sófiától, részint bizva is a megkegyelmezésben, az ítéletet halálra változtatta. Sófia megcsalta Laiczendorfort, s Batthyány kivégeztetett. Pázmány nékem azt mondotta, hogy néki Laiczendorf megmutatta a Sófia levelét. A Batthyány testét meggyilkolhatták, de lelke él mi közöttünk, hogy egyszer megbosszulja a hazát!

Pálffy János

Vay Ádám (1657–1719)

Kuruc Vay Ádám a Szabolcs megyei Vaján született 1657. május 11-én. Szülei, Vay Péter (1611–1662), és csepei Zoltán Anna (?–1682) voltak. Vay Péter Erdélyben kezdte pályafutását. Bethlen Gábor udvarában nevelkedett, 1631-ben I. Rákóczi György étekfogója és kamarása. Midőn visszatért vajai birtokára, 1647-ben szabolcsi követ az országgyűlésen, 1650-ben a megye alispánja. „Sok dicséretes virtusokkal magának örök emlékezetet hagyott, hazájának és fejedelmi hadi rendekben eltöltött sok hasznos és dicséretes szolgálata után”. 1662-ben halt meg. Felesége, Zoltán Anna „remek példája volt az asszonyi nemnek.” Mind a három fiuk: Ábrahám, Mihály és Ádám a kurukor történetének kiemelkedő alakjai lettek.

Vay Ádám ifjúkorát részben Sárospatakon a híres kollégiumban, részben dunántúli főurak szolgálataiban töltötte. Közben rövid ideig harcolt a kurucok között. A Dunántúlról a királypárti Fülek várába ment, ahol hadnagyként szolgált. Itt vette feleségül 1679. május 4-én a vár alkapitányának leányát, nagyiváni Fekete Erzsébetet (1665–1695. dec. 25.). E házasság hírnevet és nagy vagyont hozott Vay Ádámnak, leányai később ismert erdélyi családok fiaival léptek frigyre: Erzsébetet Bethlen Miklós kancellár Mihály fia, Katalint pedig Apafi Mihály fejedelem mindenható minisztere, Teleki Mihály Pál fia vette nőül. 1682 szeptemberében Fülek eleste után a Habsburg-ház ellen harcoló Thököly Imre mint foglyát kényszerítette, hogy a kurucok közé álljon, ahol azután zredes lovaskapitányságig vitte, s Kisvárda kapitányaként szolgálta Thökölyt. 1684-ben Thököly a kurucok mellett harcoló tatár hadakhoz rendelte, mint főkomisszáriust. Ez a tisztsége sokat ártott hírnevének, hiszen a tatárok rettenetes pusztítást végeztek a Felső-Tiszavidéken. 1687-ben Szabolcs vármegye követe volt a pozsonyi országgyűlésen. Felesége halála után ismét megházasodott, 1696-ban báró Zay Annát, a nádornak is jelölt Zay András leányát vette nőül.

II. Rákóczi Ferencel egy szőlőbirtok tulajdonjoga felett pereskedve ismerkedett meg 1700-ban. Sorsa ekkor kapcsolódott össze véglegesen a kuruc mozgalommal és a későbbi fejedelemmel. 1701-ban mint II. Rákóczi Ferenc öszezsküvő társát letartóztatták és a bécsújhegyi börtönbe vetették. 1701. május 29. és 1702. augusztus 10. között tartották ott fogva. A tömlőcből kiszabadulva nógrádi birtokaira, Ajnácskő várába tért haza. Rákóczi kurucával először 1703. szeptember 1-én találkozott, amikor egy portyázó csapat megjelent a vár alatt, Ajnácskő átadását követelve. Vay Ádám erre nem volt hajlandó, de jóindulata jeléül öt hordó bort gurított le neki. A kurucok a bort megitták, majd továbbmentek, Vay Ádám pedig Ajnácskőről a jobban védhető Gács várába húzódott a többi nógrádi nemessel együtt. 1703. október közepén azonban ezt a várat is kénytelenek voltak feladni, s ekkor indultak Rákóczi táborába, Tokajba. Itt találkozott újra II. Rákóczi Ferenc és Vay Ádám, ettől az időponttól kezdve haláláig hűségesen szolgálta fejedelmét. Rákóczi még a tokaji táborban, 1703. október 24-én udvari kapitányává nevezte ki Vay Ádámot. Udvari kapitányként, vagy ahogy később nevezték a fejedelem udvari marsalljaként irányította az udvar mindennapi életét, ő gondoskodott arról, hogy mindenki megtartsa azt a rendet, melyet a fejedelem méltósága megkívánt. Ehhez rendelkezett a megfelelő erővel is, ő volt a közvetlen parancsnoka a fejedelem testőrségének és udvari zredeinek. Szintén Tokajban, az első kinevezést követő harmadik napon, október 27-én a jászok és kunok főkapitányi méltóságát is Vay Ádámról ruházta a fejedelem, s amikor a Rákóczi-család ősi vára, Munkács, nyolc hónapos ostromzár után megnyitotta kapuit a kurucok előtt, 1704. február 16-án Vay Ádám lett Munkács főkapitánya. A kuruc állam ügyeinek intézésére a miskolci táborban 1704 tavaszán felállított Udvari Tanács elnöki tisztét szintén Vay Ádámról bízta a fejedelem. Míg a hadseregben Bercsényi Miklós főgenerális, az ország igazgatásában Vay Ádám volt a második ember a fejedelem után. Az Udvari Tanácsot a 1705-ös szécsényi országgyűlés a Szenátussal váltotta fel, melyben szintén helyet kapott Vay Ádám is. Jó erdélyi kapcsolatait, Mihály bátyja Erdélyben volt birtokos, leányai szintén ott voltak férjnél, használta fel a fejedelem, amikor Vay Ádámot bízta meg az erdélyi rendekkel kötendő szövetség megkötésére, amit ő a huszti gyűlésen, fejedelmi biztosként, végre is hajtott. Egyedüli és egyetlen ember volt Magyarországról, aki az Erdélyi Tanácsnak is tagja volt, kinevezését az 1707-es marosvásárhelyi erdélyi országgyűlés tiltakozás nélkül tudomásul vette, így Vay Ádám egyszerre mindkét szövetséges állam, a magyar rendi konföderáció és az erdélyi fejedelemség politikai vezető testületének tagja volt. Erdélyi pozícióját erősítette Rákóczi azzal is, hogy két partiumi vármegye, Békés és Máramaros főispánágát is Vay Ádámnak adta, s amikor 1708-ban Dolhay György kapitány halálával megürült a huszti főkapitányság, Vay Ádám kapta meg e tisztet is.

Vay Ádám Rákóczi egyik legbizalmasabb embere lett, akit a fejedelem, a közöttük lévő 20 esztendőskülönbség, s a tapasztalat miatt is atyjaként tisztelt, tanácsaira mindig hallgatott. Irigyci már-már azt állították róla, hogy ő Rákóczi rossz szelleme, de ezt a fejedelem soha sem vette komolyan, sőt, amint Emlékirataiban írta, két embert, Bercsényit és Vayt az emigrációba is magával vitte, féltve őket a császári megtorlástól, mert tudta, hogy ez a két igazi kuruc sohasem fog az uralkodó hűségére felesküdni. A túlnyomórészt katolikus vallású, szinte kizárólag a főnemesség soraiból származó kuruc felső vezetés tisztelte, de nem igazán szerette a református vallásához a végletekig ragaszkodó, középnemesi származású Vay Ádámot, akiben mindezek ellenére megbízott a fejedelem. Vay Ádám kitartó hűséggel követte urát az emigrációba is. Két héttel Rákóczi után, 1711. március 4-én hagyta el – feleségével, Zay Annával és gyermekeivel, Ádámmal és Juliánával együtt – Magyarországot. Volt az egyetlen a szabadságharc vezetői között, aki nem önszántából, hanem a fejedelem felszólítására ment emigrációba. Bujdosásának utolsó állomása Gdansk (Dancka), ahol Rákóczi távozása után ő lett a bujdosók feje. 1712.

Kuruc Vay Ádám portréja a vajai Vay Ádám Múzeumban

július 12-én érkezett ide. Itt volt utoljára együtt a fejedelemmel. Amíg XIV. Lajos francia király évjáradékban nem részesítette, nyomorban élt. Csak a festő, Mányoki Ádám segített rajta. Egyetlen vigasza derék felesége volt. Olykor még reménykedett abban, hogy hazatérhet szülőföldjére és birtokait mintagazdaságokká alakíthatja át. A hazatérés lehetősége azonban csak fiának, majd – halála után – feleségének adatott csak meg. 1718 nyarán elvesztette étvágát, s lassan sorvadva, a következő év elején, 1719. január 31-én csendesen meghalt. Utolsó levele „olyan, mint egy elhaló jajkiáltás az éjszakában.” Juliana leánya mellé temették el a gdanski Szent Erzsébet templomban. Sirjára özvegye állíttatott márványlapot, mely napjainkban a vajai református templom falában, a szószékkel szemben látható. A nagy kuruc hamvait tartalmazó érekporsót kései utódai, gróf Vay Ádám és gróf Vay Tihamér 1906 nyarán hozták haza Vajára, majd június 19-én a mai Tulipán úti családi kriptába, az angyalos sírboltba temették. Már akkor felmerült azonban az az elképzelés, hogy Vay Ádámnak méltó síremléket kell emelni, s

azt végül a magyar állam vállalta magára. A Holló Barnabás szobrászművész által készített siremléket 1906 őszén a várral szemben, a református templom kertjében állították fel. Az országos ünnepséget, melyen a kormányt Tóth János kultuszminiszteri és Mezőssy Béla földművelésügyi miniszteri államtitkár képviselte, 1906. november 15-én tartották Vaján, ekkor helyezték el a hamvakat a turulus emlékmű alatti sírba. Ma is ott pihennek.

Az utókor számára fennmaradt Vay Ádám aranyozott ezüstbuzogánya, melyet a Magyar Nemzeti Múzeumban, másolatát a Vay Ádám Múzeumban őrzik. Mátyóki Ádám festette portréja ugyanott a Történelmi Képcsarnokban, illetve másolata a vajai múzeumban látható.

Bene János

Vay Ádám életrajzának tanulmányozásához szolgáló irodalom: *Esze Tamás:* Vay Ádám. In.: A Vay Ádám emlékünnepség tudományos ülészaka (1969. május 24-25.). Szerk.: Molnár Mátvás. Vaja 1969. 7-32. old. - *Hopp Lajos:* Vay Ádám és a Rákóczi-emigráció Lengyelországban. In.: A Vay Ádám emlékünnepség tudományos ülészaka (1969. május 24-25.). Szerk.: Molnár Mátvás. Vaja 1969. 53-66. old. - Vay Ádám verses önéletrisa. Sajtó alá rendezte: *Szalay Krisztina.* Vaja 1978. - *Heckenast Gusztáv:* Vay Ádám szerepköre a Rákóczi-szabadságharcban. In.: Rákóczi-kori tudományos ülészak 1996. október 25. Vaja, 1997. 7-17. old. - *R. Várkonyi Ágnes:* Vay Ádám, Anglia és a Rákóczi-szervezkedés. In.: Rákóczi-kori tudományos ülészak 1996. október 25. Vaja 1997. 7-34. old. - *Bene János:* Vay Ádám hamvainak hazahozatala 1906-ban. In.: Rákóczi-kori tudományos ülészak 1996. október 25. Vaja, 1997. 7-17. old. 103-110. old. - *Heckenast Gusztáv:* Ki kiesoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 8. Sajtó alá rendezte: *Mészáros Kálmán.* Bp. 2005. 451-452. old. - *Mészáros Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigádosai. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára. Argumentum 2006. 82-83., 103-110. old.

Kitaibel Pál (1757-1817)

250 éve született az ország növényvilágát elsőként, nagy részletességgel kutató botanikus. Haladó szellemű tudós volt, aki abban a korban élt és dolgozott, amikor az ébredő magyar kutatói szellem megpróbál beilleszkedni az európai gondolkodók soraiba, megfogalmazva és később megvalósítva azt az igényt, amely a Kárpát-medence természeti kincsének részletes feltárásához vezetett. Egész életében utazott, gyűjtött, növényeket, ásványokat, kőzeteket, majd gyűjteményét a legnagyobb precizitással és tudományos igényességgel dolgozta föl. Fennmaradt, több mint 13 000 lapot számláló herbáriumát, a felvilágosodás egyik vezéralakjaként számon tartott József nádor vásárolta meg a magyar nemzet számára. Ezt a gyűjteményt később a Természettudományi Múzeum igazgatója, Jávorka Sándor dolgozta föl újra, a XX. század első felében. Ő írta Kitaibelről a következőket: „*A botanika linnéi korszakának messze kimagasló magyar képviselője megérdemli, hogy emlékét időnként felidéz-zük, munkásságát, mint természettudományi mozgalmaink egyik legjelentősebb, legeredményesebb jelenségét becsben tartsuk.*”

Életrajz

Kitaibel Pál Nagymartonban, a ma Ausztriához tartozó burgenlandi Mattersburgban született. Szülei jómódú földművelő parasztok, apja a szomszédos Borbolyán (ma Walbersdorf) egy ideig kocsmároskodott is. Egyetlen testvére ugyanitt volt plébános. Gimnáziumba a soproni bencésekhez járt, majd az utolsó osztályt Győrött fejezte be. Bár eleinte papnak készült, mint akkoriban gyakori volt gondolkodó, felfedező szellemű ifjak között hamar váltott és a jogi karra majd a budai egyetem orvosi karára jelentkezett. Bár 1785-ben tette le a doktori szigorlatot, és nyerte el az orvosi oklevelet, kiváló képességeit és szorgalmát jelzi, hogy már egy évvel korábban, negyedévesen kinevezik adjunktusnak az osztrák származású Winterl Jakab mellé, aki az egyetem orvosi karának első kémia- botanika professzora, és az éppen Pestre költöző botanikus kert igazgatója volt.

Az akkor már betegeskedő professzor a nagy szakmai ambícióval ellátott Kitaibel Pálban komoly segítőerőre, tettekre kész munkatársra talál. Ellenőri a kertet és átvállalja tőle a helytartótanács számára a kötelező jelentések megírását. Botanikus kerti munkája során szerzett érdemeit már ekkor elismerik Bécsben, de néhány jelentésben maga is saját „dicséretét zengi: „*Méltányos dolog számomra, mert én pénz és fáradságot nem kíméltem, hogy érdememnek tudják be...: ebből az alkalomból élek az engedéllyel hogy az én iparkodásomat tudomásukra hozzam.*”